

HANNAH ARENDT'İN İŞ-EMEK KAVRAYIŞI PERSPEKTİFİNDE EMEK KAVRAMININ TÜRKÇE ETİMOLOJİSİ

Ercan Şen¹

1 8.yüzyıldan 20.yüzyılın sonuna değin modern zamanların en gözde terimlerinden biri 'emek' (say-osmanlıca., labour-ingilizce) olmuştur. Türkiye'de ise son yüzyıl içerisindeki teorik birikim göz önüne alındığında, emek kavramının etimolojisiyle ilgili çalışmaların nitelik ve nicelik olarak çok olmadığı açıktır. Bu kavramın sosyal hayattaki ve üretimdeki rolü daha çok siyaset ve iktisat pratiği açısından araçsallaştırılmış, kavramın etimolojisine dair de düşünsel bir katkı sunulmamıştır. Emekçi hareketin temel yapı taşı olan emek kavramı üzerine Türkiye'de İsmet Zeki Eyüboğlu'nun "Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü" isimli eseri dışında terimin etimolojisi üzerine kayda değer bir cümle yoktur.

Avrupa'da da klasik iktisatçılardan özellikle Adam Smith ve Ricardo kavramın üzerine düşünmüş ve daha sonra Karl Marx'a da ilham verecek teorik çıkarımlarda bulunmuşlar ise de etimolojik yönü üzerinde durularak bir kavramsallaştırılmaya gidilememiştir. Daha sonraları Marx ise 'emek' kavramının üzerinden kendi teorisini oluşturmuştur.

20.yüzyılın önemli düşünürlerinden Hannah Arendt ise emek kavramının insanlık durumu içerisindeki merkezi önemine vurgu yaparken aynı zamanda kavramın etimolojik durumunu da dikkat çekmiştir. Hannah Arendt'in düşünsel sistemindeki modern toplum eleştirisinin kapsadığı alana yaklaştıkça ve bu kavramın onun fikriyatının temel taşlarından birini oluşturduğunu anladıkça; bu konuda O'nun belli başlı dillerde(İbranice, Sankristce, Yunanca, Latince, İngilizce, Almanca, Fransızca) yaptığı araştırmanınTürkçede de yapılması zorunluluğu kendini göstermiştir.

---

¹ Sosyolog- Araştırmacı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı, ercansen4@gmail.com

ARENDR'E GÖRE EMEK VE İŞ KAVRAMININ DÖNÜŞÜMÜ

Arendt, Batı medeniyetinin kökenine inme çabası içerisinde olan tüm Batılı filozoflar gibi doğal olarak Eski Yunan'dan yola çıkar. Polis'deki 'Özel alan' **versus** 'Kamusal alan' hiyerarşisini bu yapılanmanın ² siyasi sınırları olarak ele alır.

Bu sınırların çevirdiği alanı emek, iş ve eylem doldurmaktadır. Emek, iş ve eylem sadece değişik beşeri etkinlik biçimleri olmakla kalmazlar. Ayrıca da ölçüt oluştururlar. Ölçütün zemininde emek yer alır. Emek harcamak suretiyle insan evrenle birlikte zorunluluğa olan esareti paylaşır, çünkü derdi salt yaşamı sürdürülebilmektir (Sullivan, 1981:224).

Arendt emek hakkında şöyle yazar:

"Her türlü emeğin işareti şudur ki, geriye hiçbir şey bırakmaz, harcanan çabanın sonucu ise neredeyse çabanın harcanışı kadar hızlı tüketilir. Eğer emek mallar üretiyorsa, bunları sadece rastlantısal olarak, kendi yeniden üretimine bir araç olarak üretir... emeğin tek ürünü, yaşamın kendisidir. Diğer taraftan iş, dayanıklı mallar üretir ve birincil hedefi bu tür malların üretimidir. İş'te insan ilk kez kendi bilincine varır, zira çabalarının yöneldiği, bir özne olarak, kendisinden çok farklı olduğunu kavrarız." (Arendt, 1958: 76).

Hannah Arendt'in önemli bir argümanı da emek ve iş kavramlarının temellendirilmesi esnasında ortaya çıkar. Emek ile iş arasında yaptığı ayrım kanıtlarıyla gösterdiği üzere orjinaldir ve konuyla ilgilenen teorisyenlerin de konuyla (ayrım) ilgili çok az düşünceler geliştirdiğini söyleyen Arendt, konuyla ilgili somut "görüngüsel kanıtlar" olduğunu vurgular. Tarihsel kanıtlardaki azlığa rağmen etimolojinin güçlü bir tanık olduğunu belirten Arendt, etimolojik bir çıkarsamaya başvurur. "Antik olsun modern olsun bütün Avrupa dillerinde etimolojik bakımdan birbiriyle ilgisi bulunmayan, aynı etkinliği düşünürken kullanmak durumunda kaldığımız ve ısrarla eş anlamlı kullanılmaları karşısında bile mevcudiyetlerini muhafaza eden iki kelime sözkonusudur." (Arendt,1994: 114).

---

² Yapılanma gibi nötr bir kavramı kullanıyorum. Çünkü burada kullanabileceğimiz bir digger kavram olabilecek olan, örneğin 'toplumsal' kavramına Arendt şiddetle karşıdır. Aslolan siyasal olandır.

Locke'un "iş gören el ile (emek harcayarak) çalışan beden arasında" yaptığı ayrımın, Antik Yunan'da, Almanca 'Handwerker'e (zanaatkar) karşılık gelen "cheirotechnes", yani zanaatkar ile "köleler ve evcil hayvanlar gibi yaşamın zorunluluklarının üstesinden bedenleriyle" gelenler veya Yunanca tabiriyle "to somati ergazesthoi, bedenleriyle iş görenler..... arasında varolan ayrımın bir ölçüde tortusu" olduğunu söyleyen Arendt. Avrupa dillerinden örnekler verir; Yunanca "Ponein"- "ergazesthoi", Latince "Loborare" - "facere" veya "fabricari", Fransızca "traveller"- "ovuner", Almanca "arbeiten"- "werken" gibi.. ve "labor"a (emeğe) karşılık gelen kelimelerin hepsinde de acı ve ızdırap gibi çağrışımlar olduğunu söyler. (1994:115)

Arendt'e göre, "Emeği dert ve ızdıraptan kurtarma arzusu, modern değil yazılı tarihin kendisi kadar eski bir olgudur. Emek harcamaktan ve çalışmaktan kurtulma arzusu yeni değildir; bir zamanlar bir avuç insanın en yerleşik ve sarsılmaz ayrıcalıkları arasında yer alırdı. Burada da bilimsel ilerleme ile teknik gelişme sanki bütün eski çağların hayalini kurduğu ama hiçbirini gerçekleştirmediği bir şeye ulaşmış olmanın saltanatını sürüyor gibi görünmektedir." (1994:14).

Kısaca Arendt şunu söyler, Antikite'de ve sonrasında emek/iş kavramına ilişkin olarak net bir ayrım olmamasına rağmen, emek her zaman ağır, acı içeren bir çalışma sürecini ifade ederken, 'ürün' terimi kök olarak bu emek kavramından değil, 'iş' kavramından türetilir. Bir başka deyişle *emeğin sonucu olarak "ürün" değil, iş'in sonucu olarak "ürün"* kavramı kullanılmaktadır.

Antik dönemde emek/iş ayrımının üzerinde durulmamasının nedenini yurttaşların polis(site) yaşamına daha çok vakit ayırmaları ve siyaset dışında her şeyden ellerini çekmeleri ile açıklayan Arendt, yalnızca özel alana ait köleler ile hem özel hem de kamu alanında serbestçe dolaşabilen zanaatkarlar (iş-ciler-workmen) arasında ayrım yapan eski Yunanlıların emeğe karşı bilinçli bir yabancılıkları olduğunu söyler (1994:116).

Polis'in meslekleri M.Ö. 5. yüzyıldan sonra mesai miktarlarına göre ayırdığını, Aristoteles'in "bedeni en fazla bozan meslekler" tanımına atıfta bulunarak, örneğin mesaiyi çokça gerektiren heykeltıraşlığın aşağı bir meslek olduğunu, çobanlığın ve bahçıvanlığın ise mesaiyi az gerektirmesinden ötürü daha üstün bir meslek olduğunu söyleyen Arendt, Yunanlıların ayrıca zanaate karşı da bir horgörüleri olduğunu belirtir. Bunun nedeni ise "...emek içermemekle (çalışma gerektirmemekle) birlikte, kendisi için değil

sadece yaşamın zorunluluklarını temin için yapılan meslekler..." inde emek başlığına dahil edilmesiydi (1994:118)

Bu bağlamda, zanaatkar-emek-köle bağlantısı şöyle kuruluyordu. Emek ve iş, kölelerin uğraştığı bir durum olduğundan aşağı görülüyor tam tersine, "...yaşamı sürdürmek için gerekli ihtiyaçları karşılayan bütün meslekler doğaları gereği kölece oldukları için kölelere sahip olmak" bir zorunluluk olarak görülüyordu. Hasbelkader birileri de bu zorunluluğu üstlenmek durumunda kalıyordu. Bir başka deyişle sarfedilen çaba, yapılan iş hakir görüldüğünden bu çabayı ve işi gerçekleştirenler de aşağı addediliyor ve üzerlerinde şiddet uygulanması meşru addediliyordu. Çünkü eski Yunanlılar için yaşam değil, "iyi yaşam"(Bios politikos) istenilir olardı. Bu nedenle de hayati zorunlulukların giderilmesinde elzem olan bir kurum olarak kölelik haklılaştırılmak zorundaydı. Bunun için Aristo, "iyi bir yaşam kadar, yaşamın kendisi de zorunluluklar olmadan mümkün değildir" demiştir. Çünkü "...kölelerin efendisi olmak, zorunluluğa hükmetmenin insani yoludur; bu yüzden doğaya karşı bir durum değildir; yaşamın kendisi bunu gerektirir." (1994:119)

Sonuç olarak emek ile iş arasındaki ayrımın eski Yunan'da net ayrılmaması bu iki etkinliğin özel alana hapsedilmiş olmasından kaynaklanıyordu. Arendt'e göre Polis'deki ölçüt şuydu; "Harcanan zaman ve mesai miktarı özel alanda mı yoksa kamu alanında mı daha fazladır? Mesleğin ardındaki saik nedir; özel iş olarak mı yoksa kamu işi olarak mı yapılmaktadır." (1994:121). Haliyle bu ölçütten hangi işin daha özgür olduğu sınıflaması çıkıyordu.

Lakin, modern çağda emek bütün değerlerin kaynağı olarak kabul edilecek, fakat hakim sınıfların yararına olarak yeniden tanımlanarak hem eski Yunandaki hiyerarşi hem de modern öncesi hiyerarşi ters yüz edilmiştir. Modern çağ, "...bedenimizin emeği ile elimizin işini" (animal laborans ile homo faber) açık seçik ayıracak bir teori ileri sürmemiş. Üretici olan ve olmayan emek, vasıflı ve vasıfsız iş arasında bir ayrım yapılmış daha sonra da bütün etkinliklerin kafa ve kol emeği olarak bölünmesi ayrımını getirmiştir. Arendt'e göre bu ayrımlar arasında yalnızca "üretici olan ve olmayan emek" arasındaki ayrım ön plana çıkmıştır. Emeğin üretkenliği olgusu, Marx'ın ve Adam Smith'in teorilerinde keşif olarak görülmekle birlikte aslında bu "bütün bir çağın üzerinde hemfikir olduğu bir şeyin en radikal ve tutarlı yoldan formüle edilmesinden başka bir şey değildir" (1994:122).

Arendt'e göre, üretken ve üretken olmayan emek arasında ayrım aslında iş ile emek arasındaki temel bir ayırmadan neşet etmektedir. "Modern çağ düşünürleri ve öncelikle Marx'ın emeği ve zorunluluğu tümünden ortadan kaldıracak bir adımın daha kaldığı umuduyla, 'emeği iş gibi görmek ve animal laborans'ı daha çok homofaber'e uygun düşen terimlerle ele almak' gibi bir tutkuları olmuştur (1994:142)³.

Arendt, klasik ekonomistlerin farketmediği ve Marx'ın da fikrî sisteminin temel taşı yaptığı "emek gücü" kavramının üzerinde durarak bu olguya yönelik perspektifinin ne olduğunu açıklamaya çalışır.

Arendt'e göre:

"Bu üretkenlik, herhangi bir emek ürünüde değil; enerjisi kendi geçim ve yaşam alanlarını üretmekle tükenmeyen, tersine bir artık', yani kendi 'yeniden üretimi' için gerekli olanın daha fazlasını üretme yeteneğine sahip insanî 'güç'de bulunmaktadır. Emeğin üretkenliğinin sebebi emeğin kendisi değil, insanın 'emek gücü'nün sağladığı artıktır.. iş'in, insan eseri dünyaya yeni nesnelere katan üretkenliğinden farklı olarak, nesne üretmiş olmak, emek gücünün üretkenliği açısından arazi bir durumdur; onun asıl ilgisi kendinin yeniden üretiminin araçlarına dönüktür. Emek gücü yeniden üretimini sağlarken tükenmediği için, birden fazla yaşam sürecinin yeniden üretiminde de kullanılabilir; ama 'ürettiği' her halükarda yaşamdan başka bir şey değildir. Köle toplumunda şiddet yoluyla bastırmak suretiyle veya Marx'ın zamanındaki gibi kapitalist bir toplumda sömürü yoluyla, birilerinin emeği herkesin yaşamasına yetecek bir yola akıtılabilir."(1994:124)

Bu sürecin tüm modern çağın bakış açısını oluşturduğunu söyleyen Arendt bunun "saf toplumsal bakış" olduğunu ve bu açıdan bakıldığında her türlü emeğin üretken sayıldığını ayrıca insan türünün yaşam süreci dışında herşeyi bir tüketim nesnesi haline getirdiğini vurgular.⁴ Arendt'in özellikle Marx'ı hedef alması bu kavramlar bağlamında ortaya serilmektedir. Bu

---

³ Üretken ve üretken olmayan emek arasındaki ayrım, üreten, mülk sahibi sınıflarla verimsiz sınıfları birbirinden ayıran fizyokratlara aittir. Bütün üretkenliğin ilk kaynağını toprağın doğal güçlerinden aldığını ileri sürdükleri için üretkenlikle ilgili ölçütleri insanların istek ve ihtiyaçlarıyla değil yeni nesnelere yaratılmasıyla ilgiliydi.(1994:123)

⁴ Yaşam sürecinin de bir tüketim nesnesi haline getirilebileceğini Arendt hayal bile etmedi fakat Klonlama deneylerinin bu amaca matuf bir çalışma olduğunu düşünüyorum. Hadi kontr bir atak yapalım. İlahî dinler bu gelişmeyi belki de dünyanın kalıcı yurt edinilmesi gibi isyankar bir çabaya da bağlayabilirler.

mantığın son tahlilde geleceği yer şu olacaktır Arendt' e göre; "... toplumsallaşmış bir insanlıkta, iş ile emek arasındaki ayrım da tümünden ortadan kalkabilecek; bütün şeyler, dünyasal, nesnel nitelikleri için de değil de, canlı emek sürecinin sonuçları ve bu yaşam sürecinin işlevleri olarak anlaşılacakları için, iş, emek halini alabilecektir." (1994:126).

Arendt bir noktaya dikkat çeker, vasıflı ve vasıfsız iş ile kafa ve kol işleri arasındaki ayrımların klasik ekonomi politikte de, Marx'da da herhangi bir rol üstlenmemesinin ilgi çekici olduğunu söyler.

Arendt, Marx'a da atıfta bulunarak bir çalışma etkinliğini çok sayıda anlık parçaya ayıran "emek bölümü"nü, vasıflı emeği tümüyle ortadan kaldırmak gibi bir eğilimi olduğunu ve sonuçta bireysel becerinin değil de "emek gücü"nü bir mal gibi alınıp satıldığını belirtir. Bu durumda vasıfsız iş tabiri kendisiyle çeliştiğinden ayrım sadece çalışma/emek etkinliği için geçerlidir ve "bunun asıl referans çerçevesi olarak kullanılması, iş ile emek arasında ayrımdan emek lehine vazgeçildiğini gösterir." (1994:126)

Burada Arendt "emek bölümü" terimi ile iş bölümünü değil, yaygın olarak kullanıldığı anlamıyla üretim içindeki, örneğin otomobil üretimindeki Fordizm veya Taylorizme atıfta bulunmaktadır.

EMEK KAVRAMININ TÜRKÇE ETIMOLOJİSİ

Hannah Arendt'in emek kavramının etimolojisinde vurguladığı temaların Türkçenin modern öncesi kullanımındaki karşılıkları da aynı anlama gelmektedir. Fakat günümüzdeki özellikle sosyalizm sempatzanı yazarların tanımlarını araştırdığımızda kavramın dile özgün yaşantılanmış tariflerinden çok modern iktisadın terminolojisiyle tarif edilmeye çalışıldığını görüyoruz. Ki aslında bu Arendt'in tam da dile getirmeye çalıştığı şey olan modern çağa egemen olmuş ekonomi paradigmasının meşrulaştırılmasından başka bir şey değildir.

Bazı kaynaklarda 'emek' kelimesi şu şekilde yer almaktadır:

Emek-iş: Maddenin doğadan alınıp üzerinde, yerinde veya şeklinde değişiklik için sarfedilen insan enerjisine denir.(Orhan Hançerlioğlu, 1989: 222)

Emek: Bir işi gerçekleştirmek için harcanan insan gücü. İnsanın doğayı değiştirmek için yaptığı kafa ve beden çalışması. Emek üretimin temel ögesidir. (Afşar Timuçin, 1994: 94).

Normal dil sözlüklerinde ise 'emek' kavramının etimolojisi hakkında herhangi bir bilgi yer almamaktadır. İsmet Zeki Eyüboğlu'nun 'Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü' adlı çalışmasında ise '**emek**' kavramının Türkçe etimolojisi hakkında aşağıdaki bilgiler verilmektedir:

"Emek, **irmek** (olmak, bir eylemde bulunmak), **ermek** (iş görmek, olgunlaşmak, güç tüketmek bg.)ten **emek**...Uzun sürenin geçmesiyle **r** sesi düşmüş, söz **imek/emek** biçimine girmiş. Anlam kayması nedeniyle, bir işte tüketilen güç, olup biten bir bg. karşılığı söylenir olmuş. En eski kaynaklarda **emek** sözü vardır. Biz burada yeni bir yorum ileri süreceğiz: Türkçede geçen moğolca **em** (ilaç) ile **emek** arasında kök bağlantısı **emek** sözünde de yürürlüktedir. Bir ilacın ağızdan emilerek alınmasıyla tüketilen doğal güç bellidir. Bundan dolayı **ek** takısıyla **emek** eylemi arasında bağlantı vardır. **Ek** Türk dilinin en işlek, en verimli eklerinden biridir hep nitelik bildirmez".(Eyüboğlu,1991:230).

Yukardaki pasajdan da anlaşılacağı üzere İsmet Zeki Eyüboğlu '**emek**' kavramını Moğolca'da kullanılan **em** (ilaç) kelimesi ile ilişkilendirmektedir. Bu açıklama, Hannah Arendt'in **emek** kavramını açıklarken ifade ettiği acı, ızdırıp, zahmet vb. anlamlarıyla bir farklılık arz etmektedir. Ancak biz emek kavramının Türkçe etimolojisinde de Hannah Arendt'in belirttiği gibi acı, ızdırıp, cefa, zahmet anlamlarını içerdiğini 1941 yılında T.D.K'nın yayımlanmış olduğu **Huastuanift** (Türlere Yönelik Maniheizm Propagandası Kitabı; Von Le Coq'un İngilizce Tercümesinden, Çev: S.Himran) adlı kitapta şöyle bir ifade bulduğumuz düşüncesindeyiz. "Kentü özümüzni-i **emgetürbiz** (kendi özümüzü **cefalandırıyoruz**)" Burada **emge/emek** 'cefa' kelimesinin karşılığı olarak kullanılmıştır.

Nihayet son yıllarda etimoloji alanında peşpeşe gelen eserlerde emek kavramının anlamına, kökenine ilişkin daha geniş malumata ulaşıldığını görüyoruz. Talat Tekin'in yayınlamış olduğu 'Orhun Yazıtları'nda da «Ok bodun emgek körti [Ok boyları zahmet çekti]» olarak geçmektedir. Sevan Nişanyan'da 'Sözcüklerin Soyağacı' kitabında; Emek: emgekle-dört ayak üstünde sürünmek, anlamını vermektedir. Yine Türkçenin eski sözlüklerinde, Meninski'nin Thesaurus ve Şemsettin Sami'nin Kamus-ı Türki'sinde emekli zahmetli, zor, karşılıklarını vurgulamaktadır.

Prof.Dr.Tuncer Gülensoy, Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk ciddi Etimoloji sözlüğü olan "Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü"nde 'Emek' sözcüğünün eski Türkçede 'emgek; ızdırap, acı, zahmet' olarak kullanıldığını ve Uygur lehçesinde de; 'emgeklig, emgeksiz, emgenmek, emgetmek, emgetmeksiz' olarak kullanıldığını göstermektedir. Kaşgarlı Mahmut'un meşhur eseri 'Divanu Lügati't Türk'de yine 'Emgek' olarak geçmektedir.

Aynı şekilde **Emge** kelimesi TDK'nın 1983 yılında yayımlanmış olduğu "Yeni Tarama Sözcüğü"nde şu anlamlara gelmektedir: **Emge**: eziyet, zahmet.; **emeklendürmek**: Yormak, zahmete sokmak; **emendürmek**: Emek çektirmek, zahmet vermek, zahmete sokmak, yormak; **emenmek**: Zahmet çekmek, emek çekmek. Buradan da anlaşılacağı üzere 'emek' kelimesi, Türkçe etimolojisinde de cefa, eziyet, zahmet, acı anlamlarıyla yakından ilintili ve yüklüdür. Emek kavramının temel bir insanlık durumunu vurguladığı ve şu anda kullanılmakta olan belli başlı evrensel dillerin hemen hepsinde Türkçede dahil olmak üzere aynı acı, zahmet anlamlarını içerdiği açıktır.

Bu anlamda emek kavramı öz Türkçe bir kelime olup tarihin derinliklerinden günümüze dek yaşantılanmış ve kullanılmakta olan bir kelimedir. Bu manada kavramın asli olarak vurguladığı ve çağrıştırdığı yaşantısal içeriğinin ekonomi paradigması tarafından nasıl bir dönüşüme uğratıldığını ve üzerinin örtüldüğünü saptamak ilgi çekici olmanın ötesinde; yeni kavrayışlara yol açabilmesi açısından dikkate değerdir. Şu da bir gerçektir ki Arendt'in de vurguladığı gibi 'insanlık durumu' almış olduğu bu yeni hal karşısında hiç de insani bir dengede değildir.

KAYNAKÇA

ARENDR, Hannah: İnsanlık Durumu, Çev. Bahadır Sina Şener, İletişim Yay. İst. 1994.

ARENDR, Hannah: The Human Condition, The University of Chicogo, Chicogo,1958.

EYÜBOÇLU, İsmet Zeki: Türk Dilinin Etimoloji Sözlüğü, Sosyal Yay. İst.1991

GÜLENSOY, Tuncer,. Türkiye Türkçesindeki Türkçe Sözcüklerin Köken Bilgisi Sözlüğü, TDK Yayınları, Ankara, 2011

HANÇERLİOĞLU, Orhan: Felsefe Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İst.1989.

O'SULLIVAN, Noel: "Hannah Arendt: Eski Yunan Özlemi ve Endüstri Toplumu", Çev: Aydın Uğur, Ed: A.De Crespigny ve K.R.Minoque, Çağdaş Siyaset Felsefecileri, Remzi Kitabevi, İst, 1981.

TİMUÇİN, Afşar: Felsefe Sözlüğü, BDS Yay. İst.1994.

VON Le Cog: Huastuanift(Türklere Yönelik Maniheizm Propogandası Kitabı) Çev.S.Himran, TDK, Ank, 1941.

YENİ Tarama Sözlüğü, TDK, Ank.1983.